

Μνήμων

Τόμ. 14 (1992)

Ο ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΖΑΜΠΕΛΙΟΣ

N. Γ. ΣΒΟΡΩΝΟΣ

doi: [10.12681/mnimon.153](https://doi.org/10.12681/mnimon.153)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΣΒΟΡΩΝΟΣ Ν. Γ. (1992). Ο ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΖΑΜΠΕΛΙΟΣ. *Μνήμων*, 14, 11-20. <https://doi.org/10.12681/mnimon.153>

Ν. Γ. ΣΒΟΡΩΝΟΣ

Ο ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΖΑΜΠΕΛΙΟΣ

Ἡ παρουσίαση στὸ μεγάλο κοινὸ τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων τοῦ νησιοῦ μας, νομίζω ὅτι ἦταν μιὰ ἐπιτυχημένη ἰδέα ἐκείνων ποὺ ὀργάνωσαν τὶς Γιορτὲς Λόγου καὶ Τέχνης.

Γιατὶ ἔτσι γίνεται ὅλο καὶ περισσότερο συνειδητὸ ὅτι τὸ μικρὸ νησί μας παρουσίασε καὶ παρουσιάζει ἀκόμα τέτοια πνευματικὴ πυκνότητα ἀντίστροφα ἀνάλογη μὲ τὸ μικρὸ πληθυσμὸ του. Ἡ συμβολὴ του στὸ σημερινὸ ἐλληνικὸ πολιτισμὸ ἐκτείνεται ἀπὸ τὴ μεγάλη τέχνη, μουσικὴ, ζωγραφικὴ, τραγούδι, θέατρο καὶ τὶς ἐπιστῆμες, ὅλες τὶς ἐπιστῆμες. Κι αὐτὸ εἶναι ἀσφαλτο δεῖγμα ὅτι τὸ νησί αὐτό, ποὺ κρατεῖ μὲ τὸ δεξί του χέρι τὴ στεριά καὶ μὲ τὸ ἀριστερὸ τὸ Ἴόνιο Πέλαγος, συνεχίζει τὸν παλιὸ καὶ βαθὺ ἑφτανησιώτικο πολιτισμὸ, ποὺ οὔτε ἡ σημερινὴ καταναλωτικὴ κοινωνία καὶ τὰ ἐπακόλουθά της, οὔτε οἱ τρικυμίες τῆς πολιτικῆς, τῆς διεθνοῦς πολιτικῆς, κατάφεραν νὰ σβήσουν ἢ νὰ ἀμαυρώσουν. Κρατᾷ ἀκόμα σὲ σημαντικὸ βαθμὸ τὴν παλιά του ἀποστολή,

Ἐκδοτικὸ σημείωμα: Ὁμιλία στὶς «Γιορτὲς Λόγου καὶ Τέχνης» τῆς Λευκάδας (27ῆ περίοδος, 8-22 Αὐγούστου 1982). Ἡ ἐβδομάδα «Λόγου» εἶχε γενικὸ θέμα «Λευκαδίτες ἱστορικοὶ» (8-8-92: Π. Γ. Ροντογιάννης, Λευκαδίτες ἱστορικοὶ: γραμματολογικὸ σχεδιασμά.— 9-8-92: Τ. Ε. Σκλαβενίτης, Οἱ «κατηγοροὶ» τοῦ Γένους καὶ ἡ «Ἀπολογία ἱστορικοκριτικῆ» τοῦ Λουδοβίκου Σωτήρη (1727-1820).— 10-8-92: Γ. Βαλέτας, Περὶ τοῦ Ἰωάννου Σταματέλου.— 11-8-92: Σ. Βρεττός, Σύγχρονοι Λευκαδίτες ἱστορικοὶ.— 13-8-92: Ν. Γ. Σβορώνος, Ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος.— 14-8-92: Ἐλεύθερη συζήτηση τῶν ὁμιλητῶν καὶ τοῦ κοινοῦ. Πρόεδρος, ὁ καθηγ. Ἀριστόξενος Δ. Σκιαδάς). Τὸ χειρόγραφο μοῦ χάρισε ὁ Ν. Γ. Σβορώνος (νὰ τὸ κάνεις ὅ,τι θέλεις) σημειώνοντάς μου τὴν ὑποχρέωση νὰ δώσω στὴν Ἑλλη Δρούλια φωτοαντίγραφο, ἡ ὁποία τοῦ εἶχε δώσει ἀντίγραφο τῆς μεταπτυχιακῆς τῆς ἐργασίας «L'idée de la nation au XIXe siècle: le cas Spyridion Zambelios» Παρίσι 1981, 62 σ. δαχτυλόγραφες. Κατὰ τὴ μεταγραφή τῶν 38 σ. τοῦ χειρογράφου, 0,225 × 0,17 μ., σεβάστῃκα ἀπολύτως τὶς γραφές του. Οἱ λίγες προσθήκες μου σὲ [] εἶναι κυρίως παραπομπὲς στὰ ἔργα τοῦ Ζαμπέλιου, οἱ ὁποῖες ἄλλες φορὲς ἦταν σημειωμένες στὸ περιθώριον τοῦ χειρογράφου ἢ στὰ χωριστὰ «δελτία» ποὺ συνόδευαν τὸ χειρόγραφο ἢ συμπληρώθηκαν ἀπὸ ἐμένα. Ὁ τίτλος τῆς ὁμιλίας εἶναι ἀπὸ τὸ πρόγραμμα τῶν «Γιορτῶν» ἀφοῦ στὸ πρόχειρο δίπτυχο ποὺ προστάτευε στὸ χειρόγραφο ὑπάρχουν μόνον οἱ λέξεις: Ζαμπέλιος ἱστορισμός.

Τ. Ε. Σκλαβενίτης

του πολιτιστικοῦ συνδέσμου καὶ μεσάζοντα ἀνάμεσα στὸν Εὐρωπαϊκὸ πολιτισμὸ καὶ στὸ λαϊκὸ πανάρχαιο πολιτισμὸ ποὺ βρίσκεται στὸ βάθος τῶν πνευματικῶν ἐκδηλώσεων ὀλόκληρης τῆς Ἑλλάδας. Σύμβαλλε ἔτσι μὲ τὸν τρόπο του στὴ διαφύλαξη τῆς ἑλληνικῆς ταυτότητας καὶ τὴν πλουτίζει συνεχῶς μὲ καινούργια πρωτοπόρα στοιχεῖα χωρὶς νὰ τὴ νοθεύει.

Γιὰ ἕναν τέτοιο πρωτοπόρο, γνωστὸ βέβαια, στοὺς εἰδικούς ἐπιστήμονες, ἄγνωστο ὅμως στοὺς πολλούς, καὶ σχεδὸν λησμονημένο ἀπὸ τοὺς ἴδιους του τοὺς πατριῶτες, τὸ Σπυρίδωνα Ζαμπέλιο, θὰ ἤθελα νὰ σᾶς πῶ δυὸ λόγια σήμερα.

Δὲν θὰ σταθῶ στὴν βιογραφία του, ἄλλοι συνάδελφοι σᾶς μίλησαν γι' αὐτόν. Ἄλλωστε ὅπως παρατηροῦν οἱ προηγούμενοι μελετητές του λίγα πράγματα ξέρομε γιὰ τὴ ζωὴ του. Γεννήθηκε στὴ Λευκάδα τὸ 1815. Εἶχε πατέρα τὸν Ἰωάννη Ζαμπέλιο καὶ μητέρα τὴ Μαρίνα Πετριτσπούλου. Γέννημα δηλαδὴ παλιῶν ἀρχοντικῶν οἰκογενειῶν τοῦ τόπου, ποὺ εἶχαν διακριθεῖ στὴν πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ ζωὴ τῆς Ἑπτανήσου.

Ὁ παππούς του ἀπὸ τὴ μάνα του Δημήτριος Πετριτσόπουλος (1764-1818) εἶχε διατελέσει πρόεδρος τῆς Ἑπτανησιακῆς Βουλῆς τὸ 1803 καὶ ἐξἄσκησε ἀνώτερα κρατικὰ πόστα στὴν Κεφαλονιά τὸ 1804, στὴ Λευκάδα τὸ 1806 καὶ τὸ 1810. Εἶχε γίνῃ σύμβουλος τοῦ Ἀγγλοῦ κυβερνήτη στὴν Λευκάδα τοῦ περίφημου Love. Ἐνας ἀπὸ τοὺς προγόνους του, ὁ Νεκτάριος Ζαμπέλιος (1620-1690) εἶχε διακριθεῖ ἐπίσης στὰ γράμματα.

Ὁ πατέρας του Ἰωάννης Ζαμπέλιος εἶχε σπουδάσει στὴν Ἰταλία ὅπου τὸ 1804 εἶχε συναντήσει τὸ Φώσκολο, ἀργότερα στὴ Γαλλία συνάντησε τὸν Κοραῖ μὲ τὸν ὁποῖο εἶχε διατηρήσει συνεχῆ ἐπαφή. Εἶναι ὁ συγγραφέας πολλῶν τραγωδιῶν ποὺ τὶς στέλνει χειρόγραφες στὸ μεγάλο δάσκαλο τοῦ Γένους καὶ στὶς ὁποῖες θέλει νὰ ἐξάψει τὸ πατριωτικὸ αἶσθημα τῶν Ἑλλήνων ποὺ ἐτοιμάζουν τὴ μεγάλη ἐθνικὴ ἀπελευθερωτικὴ ἐπανάσταση τοῦ '21. Καὶ στὴν προετοιμασία αὐτὴ συμμετέχει ἐνεργᾶ ὄχι μόνον μὲ τὸ λόγο του ἀλλὰ στὴν πράξη. Γίνεται μέλος τὸ 1817 τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, ὅπου παίξει σημαντικὸ ρόλο. Ὁργανώνει συναντήσεις φιλικῶν στὸ σπίτι του. Ὄταν ἐκρήγνυται ἡ Ἑπανάσταση φεύγει ἀπὸ τὴ Λευκάδα καὶ περνᾷ γιὰ λίγο στὴν Ἀκαρνανία καὶ στὴν Ἠπειρο γιὰ νὰ πάρει μέρος στὸν Ἀγώνα. Ἀναφέρεται ὅμως ὅτι ὕστερα ἀπὸ τὴ συμβουλὴ τοῦ Μάρκου Μπότσαρη ζαναγύρισε στὴ Λευκάδα· ὁ ἥρωικὸς ὄπλαρχηγός, μὲ τὸ ἀλάνθαστο λαϊκὸ του ἔνστικτο, καταλάβαινε ὅτι ὁ καλαμαράς Ζαμπέλιος θὰ ἦταν περισσότερο χρήσιμος στὸ ἔθνος μὲ τὸ λόγο του καὶ τὸ πνευματικὸ του ἔργο, παρὰ μὲ τὸ σπαθὶ καὶ τὸ ντουφέκι, ποὺ δὲν ἦταν ἄλλωστε σίγουρο ὅτι θὰ τὰ χειρίζονταν καλά.

Σὲ τέτοια πνευματικὴ καὶ ἐθνικὴ ἀτμόσφαιρα γεννήθηκε καὶ ἀνατράφηκε ὁ νεαρὸς Σπυρίδων Ζαμπέλιος. Μ' ὅλο ποὺ ἀνῆκε σὲ ἀρχοντικὴ γενιά, τὰ οἰκονομικὰ τῆς οἰκογένειας δὲν φαίνεται νὰ ἦταν πλουσιοπάροχα. Αὐτὸ βέβαια δὲν ἐμπόδισε τὸ νεαρὸ Σπυρίδωνα νὰ κάμει καλὲς σπουδές· πρῶτα στὴ Λευ-

κάδα ὅπου εἶχε δασκάλους τὸν Ἀθανάσιο Ψαλλίδα, διευθυντὴ τοῦ Σχολείου τῆς πόλης καὶ τὸν Vincenzo Nannoucci, ὑπομνηματιστὴ τοῦ Dante καὶ συνθέτη τραγουδιῶν σὲ λαϊκὴ γλώσσα. Συνέχισε τὶς σπουδές του στὴν Ἰόνιο Ἀκαδημία, στὴν Κέρκυρα, 1833. Ἐπειτα σπούδασε νομικὰ στὴν Ἰταλία καὶ τὴ Γαλλία, ἐπισκέπτεται ἐπίσης τὴ Μεγάλῃ Βρετανία καὶ τὴ Γερμανία. Ἐπανέρχεται στὴν Ἐπτάνησο ὅπου ἀναλαμβάνει διάφορες θέσεις. Γίνεται βουλευτὴς στὴν Ἰόνιο Βουλὴ (1845-1850), ὅπου ἀνήκει στὸ κόμμα τῶν μετριοπαθῶν ποὺ θέλουν βέβαια τὴν ἔνωση μὲ τὴν Ἑλλάδα ἀλλὰ σὲ εὐθετο χρόνο, γιὰτὶ πιστεύει ὅτι τὸ νεοπαγὲς Ἑλληνικὸ Κράτος βρισκόταν ἀκόμα σὲ σημαντικὴ καθυστέρηση καὶ ἡ ἔνωση τῆς Ἐπτανήσου μὲ τὴν Ἑλλάδα θὰ συντελοῦσε στὴν πτώση τοῦ ἐπτανησιακοῦ πολιτισμοῦ. Ὑστερ' ἀπὸ τὴ διάλυση τῆς Ἰονίου Βουλῆς τὸ 1851, ἔχομε μερικὰ ἔγγραφα τῶν ταξιδιῶν του, παντοῦ: στὴν Κωνσταντινούπολη, στὴν Ἰταλία, Λιβόρνο, Πίζα, Ρώμη, στὴν Ἀθήνα. Καθ' ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα μοίρασε τὴ ζωὴ του ἀνάμεσα στὶς σπουδές του, ἔπειτα στὴν πολιτικὴ καὶ στὶς φιλολογικὲς του ἀπόπειρες. Γράφει ποιήματα ἀπὸ 17 χρονῶν ἀργότερα θὰ ἐπηρεασθεῖ, μάλιστα ἀπὸ τὸν Σολωμό, καὶ θὰ γράψει κι αὐτὸς ποίημα [= «Ὑστερη νυχτιὰ τοῦ καταδίκου»], ποὺ παρουσιάστηκε σὰν τὸ δίδυμο ἀδελφὶ τοῦ «Λάμπρου» τοῦ Σολωμοῦ, κι ἔπειτα τὶς διάφορες ἱστορικο-φιλοσοφικὲς του μελέτες, ποὺ εἶναι καὶ τὸ βασικὸ του ἔργο καὶ ἡ πραγματικὴ του συμβολὴ στὴν πνευματικὴ ἱστορία τοῦ τόπου.

Τελειώνοντας τὰ ἐλάχιστα βιογραφικὰ αὐτὰ στοιχεῖα, στὰ ὁποῖα ἀρκέστηκα ἀπόψε, θὰ ἤθελα νὰ τονίσω ὅτι δὲν φθάνουν οὔτε αὐτά, οὔτε μερικὲς ἄλλες λεπτομέρειες ποὺ παράλειψα, γιὰ νὰ πάρουμε μιὰ ἰδέα τῆς πνευματικῆς φυσιογνωμίας καὶ τῆς διαμόρφωσης τῆς προσωπικότητάς τοῦ ἐξαιρετικοῦ αὐτοῦ ἀνθρώπου μὲ τὰ πολυποικίλα ἐνδιαφέροντα. Ὅπως θὰ δοῦμε σὲ λίγο οἱ πολλὲς καὶ ἀπὸ διαφορετικὲς κατευθύνσεις ἐπιδράσεις τῶν διαφόρων πνευματικῶν τάσεων τῆς Εὐρώπης διαφαίνονται στὸ ἔργο του. Ἡ ἔλλειψη ἡμῶς κάθε συγκεκριμένης πληροφορίας γιὰ τὰ διαβάσματά του, γιὰ τὴ βιβλιοθήκη του, γιὰ τοὺς σκοποὺς τῶν ἄλλων ἀλλεπάλληλων ταξιδιῶν του, δὲν διευκολύνουν καὶ πολὺ τὸ σημερινὸ μελετητὴ τοῦ ἔργου του, ποὺ μόλις τώρα ἀρχίζει. Καὶ εὐχαρίστως σᾶς ἀναγγέλλω ὅτι ἡ Δεσποινὶς [Ἑλλη] Δρούλια ἐτοιμάζει γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ λευκαδίτη διανοητῆ ὀλόκληρη διδακτορικὴ διατριβὴ μὲ τὴν καθοδήγηση τοῦ συμπατριώτη μας κ. Σπύρου Ἀσδραχᾶ ἀπὸ τὴν ὁποία ἐλπίζομε ὅτι πολλὰ νέα στοιχεῖα θὰ προκύψουν.

Δὲν μπορούμε π.χ. εὐκόλα νὰ καταλάβουμε γιὰτὶ ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος ἐγκαταλείπει τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐγκαθίσταται ἀπὸ τὸ 1870 στὸ κτῆμα του στὸ Antignano κοντὰ στὸ Λιβόρνο ἀπ' ὅπου κάνει συχνὰ ταξίδια ἀνάμεσα Λιβόρνο καὶ Ταυρίνο, ἀνάμεσα στὴν Ἰταλία καὶ τὴν Ἑλβετία, ὅπου καὶ πεθαίνει τὸ 1881.

Δὲν πρόκειται στὴ σύντομη ἀποψινὴ παρουσίαση ν' ἀσχοληθῶ μὲ τὸ

σύνολο τοῦ ἔργου τοῦ Σπ. Ζαμπελίου. Θὰ μείνω μόνον στὸ ἱστορικό του ἔργο, γιατί αὐτὸ παρουσιάζει τέτοιο ἐνδιαφέρον καὶ στοιχεῖα πραγματικὰ πρωτοποριακά, σὲ τέτοιο βαθμὸ ὥστε οἱ σύγχρονοι Ἕλληνες ἱστορικοὶ νὰ αισθάνονται τὴν ἀνάγκη μιᾶς νέας ἀνάγνωσης μὲ καινούργιο μάτι, τῆς σκέψης καὶ τῆς ρηξικέλευθης σὲ πολλὰ σημεῖα ἔρασης τοῦ περιέργου αὐτοῦ διανοητῆ.

Καὶ πρῶτα-πρῶτα θὰ προσπαθῆσω σὲ ὠχρές, ἀλλὰ ἀδρές γραμμές, νὰ σαῶς παρουσιάσω τὰ κύρια σημεῖα τῆς θεωρίας του στὴν ὁποία ὑποτάσσει τὴν ἱστορική του ἔρευνα. Γιατὶ ἡ μεγάλη συμβολὴ τοῦ Ζαμπελίου στὴν ἱστορική ἑλληνική ἐπιστήμη εἶναι ὅτι ὀπλισμένος μὲ μιὰ γενική ἱστορική θεωρία, ὅπως τὴν εἶχε διαμορφώσει ἀπὸ τὰ διάφορα ρεύματα τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας τῆς Δύσης, δὲν ἀρκέστηκε στὴν παρουσίαση μιᾶς κάποιας φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ πρῶτος ἢ ἀπὸ τοὺς πρώτους προσπάθησε νὰ διερευνήσει, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς θεωρίας αὐτῆς, τὴν ἱστορική ροὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ κáνοντας συγχρόνως καὶ ἔργο ἱστοριοδίφῃ. Δὲν ἀρκέστηκε, γὰρ τὴν ἐξήγησῃ πὺ αὐτὸς πρότεινε τοῦ ἑλληνικοῦ παρελθόντος, σὲ δημοσιευμένες πηγές καὶ στὴν πρόχειρη ἀνάγνωσή τους. Ἀναδιψᾷ στὶς ἀνέκδοτες συλλογές χειρογράφων τῶν μεγάλων βιβλιοθηκῶν τῆς Εὐρώπης καὶ στὰ πλούσια ἰταλικά κυρίως ἀρχεῖα γιὰ νὰ βρεῖ καινούργια στοιχεῖα γιὰ τὴ σύνθεση τοῦ ἔργου του. Κι αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶτο μάθημα γιὰ τοὺς νεώτερους ἐρευνητές.

Πῆρα γιὰ βάση, στὶς σκέψεις πὺ θ' ἀκολουθήσουν, τὰ δυὸ του βασικά συγγράμματα. Τὸν περίφημο πλέον πρόλογό του στὴν ἔκδοσῃ τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, πὺ ὁ πλήρης τίτλος εἶναι: «Ἄσματα δημοτικά τῆς Ἑλλάδος, ἐκδοθέντα μετὰ μελέτης ἱστορικῆς περὶ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ», 1852, ἀφιερωμένο σὲ μιὰ δεύτερη ἔκδοσῃ τὸν ἴδιο χρόνο «Εἰς τὸν Ἑλληνικὸν λαόν», καὶ τὸ ἄλλο σημαντικὸ ἔργο του μὲ τὸν χαρακτηριστικὸ τίτλο: «Βυζαντιναὶ Μελέται, περὶ πηγῶν νεοελληνικῆς ἐθνότητος ἀπὸ Η' ἄχρι Ι' ἑκατονταετηρίδος μ.Χ.», Ἀθήνα 1857.

Ἡ πρώτη βασική θεωρητικὴ μεθοδολογικὴ ἀρχὴ τοῦ Σπ. Ζαμπελίου γιὰ τὴ μελέτη τῆς ἱστορίας εἶναι ὅτι ὁ ἱστορικὸς πρέπει ν' ἀρχίζει τὴν ἔρευνά του καὶ τὴν ἱστορική του θεώρησῃ ἀπὸ τὸ παρόν: «Ἀναχωροῦμεν πρῶτον ἀπὸ τῆς θέσεως εἰς ἣν εὐρισκόμεθα σήμερον, καὶ παρακολουθοῦντες τὴν ἀλληλουχίαν τῶν κυρίων γεγονότων, ἀνατρέχομεν εἰς τὰς ἀρχικὰς πηγὰς, διερευνῶντες καθ' ὁδὸν τῶν αἰτιῶν καὶ ἀποτελεσμάτων τὰς ἀμφιπεπλεγμένας ἀρτηρίας.— Μεταταῦτα, τὸν ἐσχεδιασμένον ἤδη δρόμον ἀνύοντες καί, μετὰ πλείονος πεποιθήσεως εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις, βαθμηδὸν ὁμαλύνοντες αὐτόν, ἐπαναστρέφομεν εἰς τὰ ἴδια. Τῷ δὲ τῷ τρόπῳ συμβιοῦμεν συγχρόνως μετὰ τε τῶν ζώντων καὶ τῶν κεκοιμημένων, μετὰ πολλῆς ὠφελείας ἐναλλάσσοντες τὸν θάνατον καὶ τὴν ζωὴν. Εἰς γὰρ τὴν ἱστορίαν, καθάπερ εἰς τὰς Γραφάς, ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος συναρτίζουσι τὴν ἄλυσον τῆς Ἀποκαλύψεως» [Ἄσματα δημοτικά σ. 18].

Με ἀπλούστερα ἴσως λόγια καὶ σὲ ὕφος λιγότερο ποιητικο-ρητορικό, ἀλλὰ τὸ ἴδιο περιεχόμενο θὰ ἔδινε στὴ μέθοδό του καὶ ἕνας σημερινὸς ἱστορικός· τὰ προβλήματα ποὺ ζοῦμε στὸ παρὸν γίνονται ἐρεθίσματα γιὰ τὸν πλουτισμὸ τῆς προβληματικῆς τῆς ἱστορίας.

Ἡ δευτέρα βασικὴ ἀρχὴ τῆς ἱστορικῆς θεωρίας τοῦ Ζαμπελίου εἶναι τοῦτο· ὅτι ὅπως καὶ τὰ ἄτομα ἔτσι καὶ τὰ γένη, ἔτσι καὶ τὰ ἔθνη ἔχουν ἐκ τῶν προτέρων ἰδιάζουσες ἠθικὲς ποιότητες, ἀνάλογες μὲ τὴν ἀποστολὴ γιὰ τὴν ὁποῖαν εἶναι προορισμένα.

Ἀναγνωρίζει κανεὶς ἐδῶ τὴ μεγάλη ἀρχὴ ποὺ κυριάρχησε καθ' ὅλο τὸν 19ο αἰώνα καὶ ποὺ εἶχε ἐξαγγελεῖ ὁ μεγάλος γερμανὸς διανοητῆς Herder, τὴν ἀρχὴ τοῦ «λαϊκοῦ πνεύματος» τὸ Volkgeist, ποὺ ἔδωσε ἔναυσμα στὴ μελέτη τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τῶν διαφόρων λαῶν, τῆς λαϊκῆς δημιουργίας γενικότερα, τοῦ λαϊκοῦ δικαίου. Ἡ ἀρχὴ αὕτη συμπληρώνεται στὴ σκέψη τοῦ Ζαμπελίου μὲ μιὰν ἄλλη θεμελιακὴ γιὰ τὸ ἔργο του σκέψη, ποὺ ἐκφρασμένη γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν Ζαμπέλιο θὰ κυριαρχήσει σ' ὀλόκληρη τὴν ἰδεαλιστικὴ ἑλληνικὴ ἱστοριογραφία, σχεδὸν ὡς τίς μέρες μας καὶ ποὺ ἀποτελεῖ τὴ ραχοκοκαλιὰ τῆς Νεοελληνικῆς σκέψης ποὺ στηρίζεται στὴ Μεγάλῃ Ἰδέᾳ. Τὸ κήρυγμα τῆς ἀποστολῆς, τοῦ προορισμοῦ ἐνὸς γένους-λαοῦ-ἔθνους, προορισμοῦ δοσμένου ἄνωθεν. «Τὰ γένη, γράφει ὁ Ζαμπέλιος, ἔλαβον ἄνωθεν ἠθικὰς ποιότητας, ἀναλόγους τῆς ἀποστολῆς εἰς ἣν ἦσαν προωρισμένα, καὶ ὅτι, παρεκτὸς ὀλίγων τινῶν ὑπερῆστορικῶν γεγονότων, εἰς τὴν οἰκονομίαν τῶν ὁποίων ὁ Θεὸς ἠθέλησε, μόνος ὁ δάκτυλος αὐτοῦ νὰ διαδεικνύεται, ἄλλας μεταβολὰς δὲν γινώσκουμεν ἀσχέτους πρὸς τὴν ἱστορίαν τῶν προηγουμένων αἰώνων, καὶ μὴ ὀφειλούσας τὴν ἀρχὴν εἰς τὸ παρελθόν». [Ἔσσηματα δημοτικὰ σ. 19].

Ἀπὸ τὴν διαπίστωση αὕτη ἀπορρέει μιὰ τρίτη καὶ σημαντικὴ ἀρχὴ, βᾶση ὀλόκληρη τῆς θεωρίας καὶ μεθοδολογίας τοῦ Ἰστορισμοῦ, τοῦ ὁποίου ὁ Ζαμπέλιος ἐμφανίζεται ὡς ὁ εἰσηγητῆς στὴ νεοελληνικὴ ἱστοριογραφία· τὴ θεωρία τῆς συνεχοῦς ροῆς τῆς Ἰστορίας, ἐνὸς συνεχοῦς καὶ ἀδιαρέτου ρεύματος ποὺ διατηρεῖ πάντοτε ἀναλλοίωτη τὴν οὐσία του, καὶ παρουσιάζει μόνον ἀλλεπάλληλες ἐκφάνσεις ποὺ ἢ μιὰ περιέχει μέσα της τὴν προηγούμενὴ της, καθὼς καὶ τὴ δυνατότητα τῆς πραγμάτωσης τῶν κάθε φορὰ ἐπιτευγμάτων καὶ τῶν ἄμεσα προορισμένων στόχων.

Γιὰ τὸν Ζαμπέλιο δὲν ὑπάρχουν περίοδοι ἀκμῆς καὶ παρακμῆς καὶ πτώσης· ὅλα αὐτὰ εἶναι σημεῖα μετάβασης ἀπὸ μιὰν κατάσταση σὲ κάποια ἄλλη, ἀναγκαῖα ἴσως μετάβαση ἀπὸ κάποιον ἱστορικὸ νόμο ποὺ διέπει τὰ φαινόμενα, ὅταν τὸ χέρι τοῦ Θεοῦ, τῆς ὑπέρτατης δυνάμεις, δὲν ἐπεμβαίνει γιὰ ν' ἀλλάξει πρὸς στιγμὴν τὴν ἱστορία τῶν γεγονότων, ποὺ ὅταν πάλιν ἀφεθοῦν στὴ φυσικὴ τους κίνηση θὰ ἀκολουθήσουν τοὺς προκαθορισμένους νόμους. Καὶ ὡς ἀφήσουμε πάλι ἐδῶ τὸ δυνατόν λόγῳ τοῦ Ζαμπελίου ν' ἀκουστεῖ ὅσο τὸ δυνατόν καθαρότερα: «Ἐπειδὴ, λοιπόν, πᾶν ἕκαστον γινόμενον ἐμπεριέχει ἐν ἑαυτῷ

τὰ γεννητικά του αίτια, προσέτι δὲ τοὺς λόγους τοὺς συμβαλόντας εἰς τὴν πραγματοποίησιν καὶ ἐπιτυχίαν του, ἔπεται ὅτι ἡ ἀληθὴς ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας τὴν ὁποίαν, ἀντὶ φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, ἡμεῖς, ἐπὶ τὸ ἑλληνικότερον, ΙΣΤΟΡΙΟΝΟΜΙΑΝ ἐπονομάζομεν, συνίσταται εἰς τὸ νὰ διερευνῶμεν, ἐν παντὶ χώρῳ καὶ χρόνῳ, τὰς ἀπορρήτους αἰτίας, αἵτινες ἐγέννησαν τὰς μεταβολάς, καὶ τὰς σπουδαίας περιπτώσεις, ὅσαι συνέτρεξαν εἰς τὴν γένεσιν τῶν συμβεβηκότων. Ἡ ὀπισθόρμητος καὶ πειραματικὴ αὕτη μέθοδος, παρεκτὸς τῆς πραγματικῆς ὠφελείας ἦν, ἐλπίζομεν, θέλει παρέξει, συνάδει προσέτι μὲ τὸ πνεῦμα καὶ τὰς ἔξεις τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν σοφίας». [Ἄσματα δημοτικά σ. 19].

Ἴδου λοιπὸν ἡ γενικὴ μέθοδος, ἡ ἀνίχνευση τῶν ὑπόγειων ρευμάτων ποὺ κινοῦν τὴν ἱστορία καὶ ποὺ ἀποτελοῦν νόμους ἱστορικούς. Οἱ σημερινοὶ ἱστορικοὶ θὰ λέγαμε, ὕστερ' ἀπὸ πείρα ἐρευνητικῆ: σταθερὸς τάσεις. Κι αὐτοὺς τοὺς νόμους τοὺς διδάσκει ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, ποὺ ὁ Ζαμπέλιος τὴν ὀνομάζει Ἱστοριονομία.

Δὲν εἶναι διαφορετικὴ ἡ σημερινὴ μας μέθοδος. Κύρια, καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ μεγάλο μάθημα ποὺ κατὰ τὴ γνώμη μου μᾶς δίνει ὁ Ζαμπέλιος, δὲν εἶναι διαφορετικὴ ἡ ἀπάντηση τῶν σημερινῶν πραγματικῶν ἱστορικῶν γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς γενικῆς ἀρχῆς τῆς ὀπισθόρμητης καὶ πειραματικῆς αὐτῆς μεθόδου, ποὺ δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὴν συνεχὴ παλινδρόμηση ἀνάμεσα στὴ θεωρία καὶ στὴν πραγματολογικὴ ἔρευνα. Ἡ θεωρία φωτίζει τὴν πραγματολογικὴ ἔρευνα, θέτοντας τὰ πρῶτα ἐρωτήματα στὶς πηγές, ποὺ δὲν μιλοῦν ἀπὸ μόνες τους, παρὰ ἀπαντοῦν μόνον στὶς ἐρωτήσεις ποὺ τοὺς βάζει ὁ φωτισμένος ἀπὸ τὴ γενικὴ θεωρία ἱστορικός. Ἡ δευτέρη, δηλαδὴ ἡ πραγματολογικὴ ἔρευνα, πλουτίζει τὰ ἐρωτήματα τῆς θεωρίας καὶ ἐλέγχει τὴν ἰσχὺν τους καὶ τὴν καθολικότητά τους.

Στὸ ὀργανωμένο αὐτὸ σύστημα μὲ τὴν ἐσωτερικὴ λογικὴ συνοχὴ διαβλέπει κανεὶς, κι αὐτὸ ἔχει τονισθεῖ ἀπὸ ὅλους τοὺς προηγούμενους μελετητὲς τοῦ ἔργου τοῦ Ζαμπελίου, τὸν ἀπόηχο ὀρισμένων θεωριῶν.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ τοῦ Herder, τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὴν ἔρευνα τῶν ἱστορικῶν νόμων ποὺ διέπουν τὴν ἱστορικὴ πορεία ποὺ διατύπωσε ὁ θεμελιωτὴς τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας Vico (1668-1744) μὲ τὸ ἔργο του «La Scienza Nuova» (1725-1744) καὶ συμπλήρωσε καὶ διαμόρφωσε τελικὰ ὁ μεγάλος ἰδεαλιστὴς φιλόσοφος Hegel, ὁ δάσκαλος καὶ ἐμπνευστὴς τοῦ Marx. Ἡ οὐσιώδης συμβολὴ τοῦ τελευταίου ἦταν ἡ ἀντιστροφὴ τῶν ἱεραρχιῶν στὴν διαλεκτικὴ αὐτὴ κίνηση μὲ τὸν ἐξανθρωπισμὸ τῶν στοιχείων τῆς ὅλης δομῆς τοῦ συστήματος.

Ἐν ἀρχῇ ἦν τὸ πνεῦμα, διδάσκει ὁ Hegel καὶ ἡ ἱστορία δὲν εἶναι παρὰ ἡ ὑλοποίησή του. Ἐν ἀρχῇ ἦν τὸ πνεῦμα, ποὺ καθορίζεται ἀκόμα περισσότερο ἀπὸ τὸν Ζαμπέλιο, σὰν ἡ θεία δύναμη ποὺ προκαθορίζει τοὺς νόμους τῆς αὐθεντικῆς πράξης. Ἐν ἀρχῇ ἦν ἡ πράξη, ποὺ καθορίζεται ἀπὸ τὶς πρακτικὲς

ανάγκες τῶν ἀνθρώπων, ἀπὸ τὸν τρόπο παραγωγῆς τῶν ἀγαθῶν καὶ ἀπὸ τὰ μέσα παραγωγῆς τους, κηρύσσει ὁ Μάρξ. Σὲ ὅλους ὅμως ἡ κίνηση εἶναι ἡ ἴδια.

Οἱ ἰδεαλιστὲς ἱστορικοὶ βλέπουν στὴν ἱστορία τὸ ἀντικαθρέφτισμα τῶν κινήσεων τοῦ πνεύματος· οἱ διαλεκτικοὶ ματεριαλιστὲς βλέπουν στὸ πνευματικὸ ἐποικοδόμημα τὸ ἀντικαθρέφτισμα τῶν υἱλικῶν διαλεκτικῶν σχέσεων τῶν ἀνθρώπων. Ποιοὶ ἀπὸ τοὺς δύο βρίσκονται πιὸ κοντὰ στὴν πραγματικότητα, εἶναι δύσκολο ἐρώτημα καὶ δὲν ἐπιδέχεται μονοδιάστατη καὶ γρήγορη ἀπάντηση καὶ ξεφεύγει ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς σημερινῆς ὀμιλίας ποὺ περιορίζεται στὴ σκέψη τοῦ Ζαμπελίου.

Καὶ ἀκριβῶς γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Ζαμπελίου ἔχει τεθεῖ τὸ ἐρώτημα, ἀπὸ ποῦ ὁ ἐξαιρετικὸς αὐτὸς διανοητής, ποὺ γράφει τὸ 1852, σὲ μιὰ περίοδο ποὺ λίγοι Ἕλληνες διανοοῦνται φιλοσοφικὰ καὶ ἱστορικά, ἀντλεῖ τὶς προτάσεις του· κατ' εὐθείαν ἀπὸ τὶς πηγές ποὺ ἀνέφερα ἢ διὰ μέσου ἄλλων Ἑλλήνων προγενεστέρων διανοητῶν. Κι ἀναφέρουν ἐδῶ τὸν Πέτρο Βράιλα Ἀρμένη ποὺ τὸ 1843 εἶχε γράψει ἔργο γιὰ τὴν φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, ὅπου ἀφιέρωνε τρεῖς σελίδες γιὰ τὸ Herder. Ἀναφέρουν ἐπίσης τὸν Γεώργιο Κοζάκη Τυπάλδο ποὺ τὸ 1839 εἶχε γράψει «Φιλοσοφικὸν Δοκίμιον περὶ τῆς προόδου καὶ τῆς πτώσεως τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος», ὅπου ἐκτὸς τῶν Ἑλλήνων κλασσικῶν ἀναφέρεται ἀκόμα στοὺς Γάλλους καὶ Γερμανοὺς φιλοσόφους Herder, Fichte καὶ Kant. Ἀναφέρονται ἀκόμα στὸν Μάρκο Ρενιέρη ποὺ ἔγραψε τὸ 1841 «Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας» δοκίμιον ἀφιερωμένο στὸν Vico.

Εἶναι πιθανόν, τὸν τελευταῖο μάλιστα εἶναι κατὰ τὴ γνώμη μου σίγουρο, ὅτι τοὺς ἤξερε ὁ Ζαμπέλιος. Ἀλλὰ τὰ ἔργα αὐτὰ δὲν νομίζω ὅτι ἀρκοῦν γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τοῦ δικοῦ του συστήματος. Ἡ εὐρεία του γλωσσομάθεια θὰ τοῦ ἐπέτρεπε νὰ καταφύγει στὶς πηγές. Κι ἔτσι ἐξηγεῖται ὅτι παρουσιάζει στὴ θεωρία του μιὰ ὀλοκληρωμένη σύνθεση σπουδαίων στοιχείων γονιμοποιημένων ἀπὸ τὴ δική του πραγματολογικὴ ἔρευνα. Κι ἐδῶ ἀκριβῶς ἡ συμβολὴ τοῦ Ζαμπελίου εἶναι καθοριστικὴ.

Λίγος καιρὸς μᾶς μένει γιὰ νὰ χαρακτηρίσουμε τὸ ἱστορικὸ πραγματολογικὸ τοῦ ἔργο καὶ τὴν ὄρασή του γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Ἀπὸ τὰ πολλὰ ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ἀναπτύξει κανεὶς γιὰ αὐτὸ τὸ θέμα θὰ σᾶς ἀναφέρω ἔτσι ἀξιωματικὰ μόνον τοῦτο. Ὁ Ζαμπέλιος εἶναι ὁ πρῶτος Νεοέλληνας ἱστορικὸς ποὺ συλλαμβάνει καὶ ἐκφράζει μὲ δύναμη τὴν ἔννοια τῆς συνέχειας τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς τὰ σήμερα ἀξιοποιώντας καὶ μελετώντας ὅλες τὶς περιόδους τῆς ἱστορίας. Κλασσικὴ ἀρχαιότητα, Βυζαντινὴ περίοδο, ποὺ τὴν ἀποκαθιστᾷ στὰ μάτια τῶν συγχρόνων του ποὺ τὴν περιφρονούσαν, μέσα σ' αὐτὴ ἄλλωστε τὴν περίοδο ὁ Ζαμπέλιος βλέπει τὴν διαμόρφωση τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τοῦ ὁποῖου προσπαθεῖ πρῶτος, ἐπαναλαμβάνω πρῶτος, νὰ καθορίσει τὰ χαρακτηριστικὰ του καὶ διακινδυνεύει νὰ προφητεῦσει τὸ μέλλον του. Ἀφορμὴ γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ εἶναι τὰ ἴδια τὰ προ-

βλήματα τῆς ἐποχῆς του. Ἡ ἐπίμονη προπαγάνδα ἐνάντια ὄχι μόνο τῆς συνέχειας τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ τῆς ἴδιας του τῆς ὑπαρξῆς ἀπὸ τὸν ἰδεολογικὸ ἐμπρόσωπο τῆς Ἱερῆς Συμμαχίας, πού ἐβλεπε στὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση καὶ στὴ δημιουργία τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους τὸ θανάσιμο κίνδυνο τῶν ἀπολυταρχικῶν αὐτοκρατορικῶν καθεστώτων. Ἡ ἀντίδραση τῶν φιλοσόφων ἱστορικῶν τῆς Δύσης ἦταν ἄμεση καὶ οἱ Ἕλληνες συνάδελφοί τους προχώρησαν ἀκόμα παραπέρα θεμελιώνοντας τὴν ἱστορικὴ θεωρία τῆς Μεγάλης Ἰδέας μὲ βάση ὄχι μόνον τὴν ἰδέα τῆς συνέχειας τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ δικαιώματός του νὰ ὀλοκληρώσει τὴν κρατικὴ του ἀνάσταση, ἀλλὰ καὶ νὰ κυριαρχήσει στὴν Ἀνατολή.

Καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν Ζαμπέλιο ἄλλοι ἱστορικοὶ ξένοι καὶ ντόπιοι προσπάθησαν νὰ καταπολεμήσουν τὴν θεωρία τοῦ Fallmerayer. Ἄλλοι ἐπέμεναν στὸ γεγονός τῆς ἄμεσης σύνδεσης τοῦ κλασσικοῦ πολιτισμοῦ μὲ τὸν νεοελληνικὸ τῆς ἐποχῆς του, ἀγνοώντας τὸ ἐνδιάμεσο στάδιο τοῦ Ἑλληνικοῦ Μεσαίωνα. Οἱ συνέπειες τῆς θεωρίας αὐτῆς τῆς ἀνάστασης πνευματικῆς καὶ πολιτικῆς καὶ θεωρητικῆς σᾶς εἶναι λίγο ἢ πολὺ γνωστές. Ἡ πολιτικὴ πατριδοκαπηλεία πού ἐπακολούθησε τὸ κήρυγμα τοῦ Κωλέττη καὶ κυρίως ἡ πλήρης σύγχυση στὰ περιγράμματα τῆς νεοελληνικῆς σκέψης. Προτιμῶ ὅμως νὰ μὴν ξεφύγω ἀπὸ τὸ θέμα μου πού εἶναι ὁ Ζαμπέλιος καὶ νὰ τελειώσω παρουσιάζοντας ἐδῶ τὸ σχῆμα πού αὐτὸς βλέπει στὸ ζήτημα τῆς ἐθνικῆς μας ἐξέλιξης, σχῆμα πού δὲν στερεῖται οὔτε μεγαλείου οὔτε μερικῶν γόνιμων σκέψεων, πού θ' ἄξιζε τὸν κόπο νὰ μελετήσουν βαρύτερα ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ τὸ πρόβλημα, πού ἔχει γίνεи τῆς μόδας στὴν Ἑλλάδα, τὸ πρόβλημα τῆς ἐθνικῆς μας ταυτότητας. Τὸ σχῆμα του ὁ Ζαμπέλιος τὸ ἐκθέτει στὸν ἐπίλογο τῆς μακροῦς του εἰσαγωγῆς στὴν ἐκδοση τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν μὲ τὸν τίτλο: «Τὸ ἐκ τοῦ συνόλου ἱστοριονομικῶν συμπέρασμα», κείμενο πού ἀξιίζει τὸν κόπο νὰ μελετηθεῖ καὶ νὰ ἀναλυθεῖ φράση πρὸς φράση. [Ἄσματα δημοτικὰ σ. 582-586].

Πρώτη καὶ βασικὴ ἰδέα τοῦ Ζαμπελίου γιὰ τὴν οὐσία τοῦ Ἑλληνισμοῦ πού ἰσχύει διαχρονικὰ εἶναι ἡ ἰσονομία. «Ἡ Ἰσονομία, γράφει, ὑπάρχει τὸ κύριον καὶ πρώτιστον κίνητρον τῆς ἐλληνικῆς ἐνεργητικότητος, ὀρμέφυτος δύναμις, δι' ἧς τὸ γένος κινεῖται καὶ πράττει, συνήθως ἐν ἀγνοίᾳ αὐτοῦ, καὶ ὑπὸ τὰς ὠθήσεις τῆς ὁποίας πολλάκις παραβλέπει ἐνεστώτα συμφέροντα τιμαλφῆ, εἰς προσδοκίαν μελλόντων ἀγαθῶν, ἢ εἰς διακονίαν τῆς προόδου τῶν ἀνθρώπων».

Στὴν ἄσκηση τῆς ὀρμέφυτης αὐτῆς ἐνέργειας τὰ ὀρμητήρια εἶναι δύο: θρησκεία ἢ φιλοσοφία, δηλαδὴ ἡ θεωρητικὴ τοῦ πνεύματος ἄσκηση καὶ ἡ πολιτικὴ «ἡτις διατελεῖ κοινίστρα τῆς πρακτικῆς τοῦ γένους ἐνεργείας».

Μὲ ἄλλα λόγια θεωρία καὶ πρᾶξις ἢ ἀλλιώτικα πίστις καὶ πατρις αἰδοῦ τὰ δύο ἄκρα τοῦ ἄξονος περὶ ὃν ἀπὸ καταβολῆς πολιτισμοῦ στρέφεται θεοκελεύτως ἢ πελωρία ἐλληνικὴ σφαῖρα· διπλῆ τρόπον τινά, ζωή, χάριτι τῆς

ὁποίας, ἐὰν σήμερον ἀσθενῇ τὸ ἔθνος, αὖριον ἀναρρωνύει, ἐὰν δὲ κατ' ἓνα τρόπον ἀποθάνῃ, κατ' ἄλλον ἀνίσταται»).

Ἴσωνομία, λοιπόν, εἶναι τὸ ὁρμέφυτον τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Καὶ ἡ ἰσωνομία αὐτὴ διανύει στὴν ἱστορία τέσσερα στάδια, τὰ τρία εἶναι συντελεσμένα· τὸ τέταρτο ἀρχίζει μὲ τὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση καὶ στὶς μέρες του δὲν εἶχε ἀκόμα συντελεσθεῖ ἀλλὰ εἶναι «ἐσχεδιασμένον».

Στὸ πρῶτο στάδιο, ποῦ συντελεῖται στὴν ἀρχαιότητα, προκλασσικὴ καὶ κλασσικὴ, εἶναι ἡ βαθμιαία μεταβολὴ τοῦ προ-λογικοῦ στοιχείου, ποῦ μᾶς ἔρχεται ἀπὸ τὴν Ἀνατολή, σὲ λογικὸ στοιχεῖο. Ὁ ἑλληνισμὸς «λογοποιεῖ τὴν ἄλογον καὶ δυσπολίτευτον λατρείαν τῶν Ἀσιατικῶν ἀνίσων τάξεων». Οἱ ἱερεῖς καὶ ποιητὲς εἶχαν ἀναλάβει τὸ ἔργον τῆς κοινωνικοποίησης καὶ θετικοποίησης τῶν ἀκατέργαστων καὶ μυθωδῶν εἰκονικοτήτων τῆς ἀρχικῆς πολυθείας καὶ πανθείας.

Ἔτσι ἡ ἀρχικὴ θεοκρατία ἔγινε ἓνα ἀπλὸ σύνταγμα, ἀπλὸς συνταγματικὸς χάρτης, ἀνάμεσα σὲ θεοὺς, ἥρωες καὶ ἀνθρώπους. Τὴν ἀρχὴ αὐτὴ τῆς λογικοποίησης τὴν συμπληρώνει ἀργότερα ἡ φιλοσοφία, ποῦ εἰσάγει σχέδιο νέας ἠθικῆς, νέας πολιτικῆς ἰσότητος, νέας μεταφυσικῆς. «Ἐν ἐνὶ λόγῳ, ὅπως γράφει ὁ ἴδιος, σχεδιογραφεῖται τὸ ἰδανικὸν τῆς ἀνθρωπίνου συμπολιτεύσεως».

Στὸ δεῦτερο στάδιο οἱ πρωταγωνιστὲς εἶναι οἱ νομοθέτες ποῦ ἐπιχειροῦν «τῆς πατρίδος τὴν πρακτικὴν κατασκευὴν». Αὐτοὶ ἔκτισαν τὴν «φιλισόνομον Ἑλληνικὴν πολιτείαν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς Ἀσιατικῆς ἀνισότητος» καὶ τὸ ἔργο αὐτὸ ἀρχίζει νὰ καθολικεῖται σ' Ἀνατολὴ καὶ Δύση ὥσπου ὁ Ἀλέξανδρος κι ἔπειτα οἱ Πτολεμαῖοι τὸν ἐξαπλώνουν στὰ πέρατα τῆς τότε γνωστῆς οἰκουμένης.

Τὸ τρίτο στάδιο τῆς ἰσωνομίας συντελεῖται κατὰ τὸν Μεσαίωνα καὶ διαιρεῖται σὲ δύο μεγάλες περιόδους, στὸν ἀρχαῖο μεσαιωνισμὸ καὶ στὸ νέο μεσαιωνισμὸ.

Στὸν πρῶτο καθολικεῖται τὸ πνεῦμα τῆς ἑλληνικῆς ἰσωνομίας ξεφεύγοντας ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ ἐκτείνεται στοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσης. Ἐδῶ γίνεται ἡ σύνθεση τῶν ἀντιθέτων δογμάτων, τρόπων ζωῆς καὶ φυλῶν μέσα στὴ Ρώμη καὶ τὴ Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία. Ἐδῶ συγχωνεύονται ἑλληνισμὸς καὶ χριστιανισμὸς, ἐδῶ δημιουργεῖται ὁ ἑλληνοχριστιανισμὸς, ὅρος ποῦ πρῶτος εἰσήγαγε ὁ Ζαμπέλιος. Κατὰ τὴν πρώτη αὐτὴ περίοδο ὁ ἑλληνισμὸς ξεχνᾷ τὸν ἑαυτό του καὶ ἐργάζεται γιὰ ὅλους τοὺς λαοὺς γιὰ νὰ δημιουργῆσει μιὰ οἰκουμενικὴ ἰδέα.

Κατὰ τὸ δεῦτερο μεσαιωνικὸ στάδιο ὁ Ἑλληνισμὸς, ἀπὸ τὸν Βασίλειο τὸν Μακεδῶνα καὶ πέρα ἐπανερχεται στὸν ἑαυτό του καὶ προετοιμάζει τὴν ἀναγέννησή του καὶ τὴν δημιουργία τοῦ Νέου Ἑλληνικοῦ Ἔθνους. Ἡ προετοιμασία τῆς ἀναγέννησης δὲν διακόπτεται μὲ τὴν πτώση, γιὰτὶ συνεχίζεται ἀπὸ τὴν οἰκουμενικὴ Ἐκκλησία (γράφει ὀρθοδοξία).

Ποιὸ εἶναι τὸ μέλλον τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος. Ὁ προορισμὸς τοῦ νέου ἑλληνικοῦ κράτους εἶναι, κατὰ τὸν Ζαμπέλιο, πολιτικός.

Ἐθνολογικά. Θὰ πρέπει νὰ συγχωνευθοῦν οἱ διάφοροι ὀρθόδοξοι λαοὶ σὲ μιὰ πολιτικοπολιτιστικὴ ἐνότητα κάτω ἀπὸ μιὰν ἰσοπολιτεία.

Τὸ πολίτευμα. Τὸ ἀναγεννώμενο ἑλληνικὸ κράτος θὰ δώσει τὸ τελειότερο παράδειγμα ἰσόνομης συντεταγμένης δημοκρατίας. «Ἄλλὰ, προσθέτει ὁ Ζαμπέλιος, τὸ λαμπρὸν τοῦτο τῆς χριστιανικῆς δημοκρατίας πρωτότυπον δὲν θέλει πραγματοποιηθῆ πρὶν ἢ λάβῃ χώραν ἢ παντελῆς τῶν ἐθνολογικῶν στοιχείων συνάντησις. Μέχρι τῆς ὥρας δ' ἐκείνης ἀπαραίτητον, οὐχὶ ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ μονάρχου ἀλλ' ἐπ' ἀγαθῷ τῆς ἐθνικότητος, τὸ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀπόλυτον μοναρχικὸν πολίτευμα».

Θρησκεία. Ὁ χριστιανισμὸς βέβαια εἶναι ἐναρμονισμένος μὲ τὴ φιλοσοφία.

Ἀποστολή. «Ἐὰν τῆς νίκης τὸ λάβαρον ἦναι προορισμένον πάλιν, εἰς δόξαν Θεοῦ, ἐπὶ τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας ν' ἀναπετασθῆ, τὰ λείψανα τῆς Ἀσιατικῆς ἑτεροθρησκείας ταχέως ἢ βραδέως θέλουσι συγκαταραχθῆ ὑπὸ τὴν σκιάν τοῦ Σταυροῦ, ἴνα, κατὰ τὸ ρητὸν τοῦ Σωτῆρος, ἐπαυξήσῃσι ταῦτα τὸ Χριστιανικὸν ποίμνιον εἰς κραταίωσιν πολιτισμοῦ, καὶ διάχυσιν σοφίας».

Αὕτῃ εἶναι ἡ σκέψις τοῦ Ζαμπελίου. Αὕτῃ εἶναι ἡ ἰδιότυπη Μεγάλῃ Ἰδέα ποὺ κηρύσσει, ποὺ βέβαια διαφέρει κάπως ἀπὸ τὴν πολιτικοποιημένη Μεγάλῃ Ἰδέα τῶν πολιτικῶν τῆς ἐποχῆς.

Θεωρία γεμάτη οὐτοπικὰ στοιχεῖα, ὄνειρα τῶν καιρῶν, ἀλλὰ καὶ ὀξεῖες παρατηρήσεις ἐνὸς προδρόμου. Θεωρία ἐπίσης δύσκολη στὴν κατανόησίν της ἰδιαίτερα στὴν ἐποχὴ της. Πολλὰ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τὰ πῆρε καὶ τὰ ἐκλαττευσσε ὁ Παπαρρηγόπουλος, ὁ ὁποῖος ἄλλωστε ὁμολογεῖ τὴν ὀφειλὴν του στὸ Ζαμπέλιο.

Ἦταν φυσικὸ τὸ συστηματικὸ καὶ εὐκολονόητο ἔργο τοῦ ἑθνικοῦ μας ἱστορικοῦ νὰ ἀμαυρώσει τὸ ἔργο τοῦ περισσότερο δοκιμιογράφου καὶ δύσκολου στὴν κατανόησιν Ζαμπελίου.

Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅμως ὅτι τὸ ἔργο του ἐπανερχεται σήμερα στὴν ἐπιφάνεια καὶ μελετιέται. Οἱ συνθῆκες τοῦ σημερινοῦ Ἑλληνισμοῦ, ποὺ μόλις τώρα βγαίνει ἀπὸ τὶς ὀδυνηρὰς περιπέτειες τοῦ τελευταίου πολέμου καὶ ἀπὸ τὸ σάλο μιᾶς ἀνώμαλης καὶ ἀνελεύθερης πολιτικῆς ζωῆς, ἐπιβάλλουν ἴσως μιὰ νέα τάση πρὸς αὐτογνωσίαν ποὺ συνοδεύει συνήθως τὰ ἔθνη σὲ κάθε ἱστορικὴ τους καμπή. Καὶ οἱ σημερινοὶ ἱστορικοὶ ἀνατρέχουν καὶ πάλι στὶς πρώτες πηγές.